իր առևտրական գործերին և ազնիւ ու արդար միջոցներ գործ դնելով վաստակում է մեծ մեծ գումարներ իր բազմատեսակ առևտրական ձեռնարկութիւններից, այն ժամանակ նա ձգտում է ընդարձակել իր բռնած գործողութեան շրջանը, նա աշխատում է շատացնել իր կրէդիտի գումարը վաճառականական ասպարիզում, և միանգամայն զգուշանում է իրան հեռի պահել ամենայն ինչ պղտորող և նսեմացուցիչ հնարներից՝ իր բարի, շիտակ և հռչակված առևտրական անունը և վաստակած կրէդիտը՝ չը կորցնելու համար։ Երբեմն, այդպիսի վաճառականը իր շիտակ և խոհեմ գործունէութեամբ մի օր անշուշտ վայելում է մի պատուական անուն, ամենի հաւատը և համակրութիւնը իր առևտրական շրջանում և հանդիսանում է ինչպէս մի արդիւնաբերող և գործող անդամ հասարակութեան։ Ընդհակառակն, երբ նրա արծաթապաշտ հոգու ձգտողութիւնը խեղդում է նրա մէջ ամենայն ինչ ազնիւ զգացմունք, երբ նա աշխատում է ամեն իր քայլին զանազան խաբեբայ միջոցներով ձեռք բերել այլ և այլ գումարներ իր նիւթապաշտ հակումները յագեցնելու, չը խնայելով ոչ իր պատուական անունը և ոչ իր դժուարին վաստակած կրէդիտը, այն ժամանակ նա արժանանում է—червонный валетъ-ի պատուանունին և երբ և իցէ գլորվում է դատաստանի ճանկերի մէջ.... Այդպիսի մի արծաթապաշտ ոգու ձգտողութեան մի խեղճ զոհ երևեցաւ մեր առևտրական մառախլային հօրիզոնում։ Այդ դիպվածը փայլուն կերպով նկարագրում էր շատերի նեղ և սխալ հայեցողութիւնը բարոյականութեան վրա։ Այստեղ պարզ երևում էր մէկ կողմից՝ չնաշխարհիկ միամտութիւն և մոլութիւն, աննախանձելի ճարպիկութիւն և արծաթապաշտ ձգտողութեան հետևանք, իսկ միւս կողմից՝ վրէժխնդրութիւն և սպառնալիք, պահանջումն և յափշտակութիւն։ Եւ այդ դիպուածում ոչ պակաս արժանի է ուշադրութեան այն՝ որ առաջի դերերը խաղում էին երկու նշանաւոր անձինք մեր քաղաքի ամենահարուստ վաճառականներից.... Ես բաւական եմ համարում յայտնի անել միայն բանի բուն որպիսութիւնը. իսկ գործող անձինքների անունները՝ լաւ է թող թաղվեն անյայտութեան մէջ, ըստ որում չէ մեր նպատակն անձնաւորութիւնները նշաւակելու, այլ նրանց գործողութիւնները քննելու և դատապարտելու։

Ահա գործի էութիւնը։ Պ. Ն-ի անունով ստացվում է մի հեռագիր՝ որով մի ծանօթ վաճառական առաջարկում է նրան գնել 20 հազար պուդ Սիբիրիայի կովի իւղ (որ արժէ առնուազն 150 հազար րուբլի), իսկ թէ որ ինքն չէ ուզում այդ ապրանքը, խորհուրդ տալիս է արդեօք ծախել և հաւատալ պ. X-ին։ Չար բաղդի բերմամբ այդ հեռագիրը ընկնում է նոյն իսկ պ. X-ին ձեռքը, որ ընդունելով ստորագրում է սպասաւորի բերած ստացագրի մէջ, անդորր սրտով բաց է անում և կարդում է օտարի հեռագիրը։ Գործը իմանալով, ամենայն ճարպիկութեամբ շուտով յօրինում է մի ստայօդ (подложный) հեռագիր և պատասխանում է պ. Ն-ի անունով այն վաճառականին թէ՝ «պէտք չունեմ ձեր առաջարկած ապրանքին, բայց խորհուրդ եմ տալիս ծախել և հաւատալ պ. X-ին»։ Քիչ ժամանակից պ. X ձեռք է բերում այդպիսի միջոցով իր ուզած ապրանքը։ Անցնում են այդ միջոցին շատ օրեր, պ. X-ի խեղճ հոգու վրդոված թելերը հանդարտվում են և նրա խելապատակի մէջ սկսում են թափառել երևակայական 10 և 15 հազարներ այդ մոլութենից առաջանալու զուտ շահաստացութիւնը։ Այդպիսի դրութիւնը շատ երկարատև չէ լինում, գործը դիպուածով յայտնվում է։ Պ. Ն-ը հասկանալով գործի ծանր որպէսութիւնը, չէ զանցառու լինում նոյնպէս ամենայն ճարպիկութեամբ օգուտ քաղել այդպիսի յարմար դիպուածից, և այդ գործը թաղցնելու համար՝ փոխարէն առաջարկում է պ. X-ին շուտով ներկայացնել իրան 20 հազար րուբլի, կամ պատրաստվել ճանապարհորդելու այնտեղ՝ куда Макаръ телятъ не гонялъ. իսկ գումարից միայն կէսը խոստանում է նուիրել ազգի օգտաւէտ գործերի համար։ Մինչ պ. X-ը իր կողմից առ ի սրտէ ընդունելով իր մոլորութիւնը, աղաչելով չարկանել իրան մեղապարտերի նստարանի վրա՝ խոստանում է վերադարձնել ձեռք բերած ապրանքը այլ և այլ շահաւէտ պայմաններով և զոհել որպէս տուգանք մինչև 5 հազար րուբլի նպաստ մի բարեգործական նպատակի։ Բայց իզուր, որովհետև՝ ինչպէս որ երևում է, պ. Ն-ի առաջարկութիւններից էլ, նրան այդ պէտք չէր, չը նայելով որ այդ ապրանքը այժմ իսկ ներկայացնում է մի լաւ նիւթ վաճառականական շահաստացութեան։ Ուրեմն մնում էր նրան միայն գործը յայտնի անել և մեղաւորին ենթարկել դատաստանին....կամ վերջապէս պատժել նրա մոլորութիւնը ստիպելով նրան զոհել մի նշանաւոր գումար յօգուտ ազգիս գործերին։ Բայց գործը ինչպէս որ ծնվում է, այնպէս էլ անյայտանում է ժամանակի յաւիտենական անդունդի մէջ։ Պ. X-ին յաջողվում է թաքցնել իր ճարպիկութեան հետևանքը միայն տուժելով 10 հազար րուբլի, որ և առիթ է տալիս պ. Ն-ին հրաժարվել իր խոստումից, ըստ որում ստանում է 10 հազար րուբլի, իսկ խոստացած ունէր 20 հազար րուբլի։ Եթէ, վերաւի, ինչպէս որ այստեղ խօսում են, պ. Ն-ը դիտաւորութիւն չունի այդ գումարը լիովին նուիրել թէ յօգուտ այլ և այլ ազգային ընկերութիւնների, թէ տեղիս աղքատների հոգաբարձութեան և այլ համանման բարի նպատակի գործադրութեան, այն ժամանակ ոչ մի ազատ խղճի խոստովանութիւն չէ կարող նրան արդարացնել այդպիսի ակներև յափշտակութեան մէջ, որ շատ դժուարին է զանազանել այն մարդի վարմունքից՝ որ գողին բռնելով en flagrant delit գողացածը կողոպտում է և իրան սեփականութիւն է դարձնում։

Z

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Ախալցխա, 15 փետրվարի

Լսելով որ այժմ վանայ մէջ մեր եղբայրները սովից զոհվում են անխնայ, ուստի սրբազան պարտք համարեցինք մենք աշակերտքս Կարապետեան միջնակարգ ուսումնարանի, հանգանակութիւն բանալ մեր մէջ, որից ժողովվեցաւ 38 րուբլի, որը խոնարհաբար խնդրում ենք հասուցանել իր տեղը և թերթիդ մէջ տպագրել մասնակցողաց ազգանունները, որք են. Վերապեանց 1 ր., Ֆէնէռճեանց 1 ր., Տէր-Նահապետեանց 1 ր., Մանուկեանց 1 ր., Ճարակեանց Յարութիւն 1 ր., Եղիայեանց 1 ր., Սիրունեանց Կարապետ 1 ր., Վահանեանց 1 ր. 15 կ., Ղանալեան 1 ր. Յովակիմեան Լևոն 1 ր., Չէօշմէճեանց Կարապետ 1 ր., Յարութիւնեան Եղիշէ 1 ր., Յակոբեանց Յով. 10 կ., Մէտէնճեանց 20 կ., Վարդանեանց Միսակ 20 կ., Տէր-Անտօնեանց 35 կ., Կարապետեանց Պօղոս 20 կ., Յարութիւնեանց 25 կ. Վարդապետեանց 20 կ., Վարդանեանց Տիգ. 10 կ., Նիճիկեանց 10 կ., Խառըճեանց 10 կ., Խաչատրեան 30 կ., Սաֆարեանց Գալուստ 10 կ., Տէր-Մարգարեանց 15 կ., Պահլաւունի 40 կ., Ենգոյեանց Լևոն 20 կ., Ռափայէլեանց Հայկ 10 կ., Սարաճեանց 5 կ., Ղազազեանց Վահան 10 կ., Տէր-Անդրէասեան 20 կ., Յարութիւնեանց 10 կ., Տէր-Պօղոսեան 10 կ., Պետրոսեան 20 կ., Տէր-Մարգարեան Արշակ 15 կ., Ղանթարկեան 20 կ. Խոճեանց 20 կ., Խաչատրեանց 20 կ., Վարդապետեանց 15 կ., Յարութիւնեանց 20 կ., Սաֆարեան 10 կ., Տէր-Նահապետեան Պօղոս 20 կ., Եղիշէյեան 5 կ., Պուռունսուզեան 10 կ., Տէր-Սարգսեան 10 կ., Սրապեան 10 կ., Մէհտարճեանց 10 կ., Եղիշէյեան Սնդրակ 5 կ., Քարտաշեան 10 կ., Ղազազեան Միհրան 10 կ., Տէր-Մկրտչեան 20 կ., Արէլեան 10 կ., Մխիթարեան 15 կ., Ճարակեան Յարութիւն 15 կ., Ճարակեան Մարտիրոս 30 կ., Գասպարեան 20 կ., Զննկարեան 10 կ., Քասատուրեան 10 կ., Սրմաքաշեան 5 կ., Իկնթխանեան 20 կ., Աղապապեան Արտաշէս 20 կ., Յակոբեան Յով. 13 կ., Դաւթեանց 5 կ., Աղապապեան Ստեփ. 15 կ., Մելքոնեան 5 կ., Մատթէոսեան 5 կ., Սաղաթելեան 15 կ., Գասպարեան Փիլիպ. 5 կ., Արապկերցեան 15 կ., Պետրոսեան 5 կ., Մկրտչեան Յովհ. 5 կ., Զարխճեան 20 կ., Ստեփաննոսեան 10 կ., Գէորգեան 5 կ., Խնձոյեան Ռոկան 2 կ., Խազարոսեան 4 կ., Զնլյակոբեան 40 կ., Մարտիրոսեան Վարդան 10 կ., Մկրտչեան Յարութիւն 5 կ., Սրապեան 5 կ., Տէր-Յարութիւնեանց 3 կ., Խրթզցեան 10 կ., Յակոբեան Պետրոս 15 կ., Խաչատրեան Արգար 5 կ., Մինասեան Սնդրակ 15 կ., Ստեփաննոսեան Կարապետ 17 կ., Բէնգլեան 15 կ., Չէրքէզեան 3 կ., Բէօրէկճեան 15 կ., Յարութիւնեանց Մամբրէ 5 կ., Գալստեան Մինաս 10 կ., Ղազարոսեան 10 կ., Ռափեան 15 կ., Սիրունեան 15 կ., Շէկոյեանց 15 կ., Պաղչինեան Յարութիւն 40 կ., Գէորգեան 5 կ., Ղանաւուզեան Աւետիս 25 կ., Մարուքեան 20 կ., Մարտիրոսեան 5 կ., Գալստեան Յով. 25 կ., Զարչօղլեան 20 կ., Ֆոլոսեան 15 կ., Գասպարեան 20 կ., Մուրատխանեան 20 կ., Յակոբեան Սեմ. 15 կ., Պետրոսեան Մարտ. 28 կ., Ղէճեան Մկրտիչ 30 կ., Չէօշմէճեանց Դաւիթ 20 կ., Վանցեանց 15 կ., Ղազազեան Մանուկ 20 կ., Ենգոյեան Յովհաննէս 15 կ., Մանուկեան Յարութիւն 5 կ., Ռափայէլեան 5 կ., Պայզարթցեան 10 կ., Քէլէշեան 9 կ., Մարտիրոսեան Յար. 10 կ., Պաղչինեան Վարդան 15 կ., Մովսէսեան 15 կ., Աւետիսեան Գրիգոր 35 կ., Կօշտոյեան 20 կ., Առաքեանեանց 9 կ., Յովհաննէսեան Յար. 12 կ., Յակոբեան Լևոն 20 կ., Մանուկեան Կարապետ 10 կ., Խաչատրեան Լևոն 5 կ., Խրթզցեան Յար. 4 կ., Աղէկեան 5 կ., Յարութիւնեանց Գարեգին 15 կ., Տէր-Մկրտչեան 5 կ., Մախաթճեան 5 կ., Սուքիասեան 8 կ., Չէրքէզեան Գր. 2 կ., Տարախճեան 5 կ., Յակոբեան Յով. 5 կ., Ղազանճեան 10 կ., Խաչկալանքցեան 25 կ., Վարդանեանց Պետ. 45 կ., Տօխսանեան 5 կ., Ռէհմէթեան 20 կ., Թօփճեան 10 կ., Յարութիւնեանց Հմայեակ 30 կ., Ջախմախճեան 30 կ., Աղաբէկեան 20 կ., Թօփճեանց Տիգ. 10 կ., Խնճիկեանց 10 կ., Դաւթեան

հեղեղ։ Հրդեհը հետզհետէ սաստկանում էր, ճարակելով հայերի ամբողջ թաղը։ Այժմ տների կտուրներից դուրս էին ցայտում հրեղէն լեզուներ։ Վառված գերանները խորտակվում էին, և ամբողջ կտուրը դղրդալով, գոռգոռալով, փուլ էր գալիս, և հրակէզ վերմակով ծածկում էր բնակիչներին, որոնք ամեն կողմից կրակով փակված լինելով, դուրս գալու հնար չունէին։ Թշուառ զոհերի աղաղակների և հառաչանքների ձայները խառնվում էին բոցերի որոտմունքի հետ, որոնք վիթխարի վիշապների նման գալարվում էին և պտըտվում էին օդի մէջ, տարածելով դէպի ամեն կողմ մի սարսափելի լուսաւորութիւն։ Այդ լուսաւորութեան մէջ, որպէս մի հսկայ պանօրամայի մէջ, մինը միւսի ետևից հանդիսանում էին ահեղ և աւելի զարհուրելի պատկերներ։ Մուսուլմանները կոտորում էին հայերին...կոտորում էին կրակից դուրս փախչողներին, չը խնայելով ոչ սեռի և ոչ հասակի.... Մանկահասակ աղջիկներին, ծամերից բռնած, քարշ էին տալիս տներից....Ամեն կողմից լսելի էին լինում ցաւալի աղաղակներ...Բայց թշուառների լացը և արտասուքը չէր կարողանում ամոքել գազանների սիրտը....

Այս բարբարոսութիւնների մէջ մասնակցում էին ոչ միայն քրդերը, այլ և տաճկաց կանոնաւոր զօրքը, և որ աւելի սարսափելին է՝—քրդերի կանայքը.... Այդ վերջինները, կատաղի ֆուրիաների նման, մռռացած կնոջ գութը և սէրը, խլում էին երեխաներին մօր գրկից և ձգում էին կրակի մէջ... մի փոքրիկ ընդդիմադրութիւնն անգամ պատժվում էր սրով....

Մի քանի հայ կամաւոր զինուորներ, բերդից նայելով այդ դժոխային տեսարանին, լաց էին լինում.... Կոտորածը շարունակվում էր ամբողջ երեք օր և երեք գիշեր։

—Ա՜խ, ինչպէս մորթում են... ասում էին նըրանք հառաչելով։

Դրանց մօտ կանգնած էր մի ուրիշ հայ երիտասարդ, որ նոյնպէս նայում էր քաղաքում կատարվող բարբարոսութիւնների վրա։ Նրա աչքերում արտասուք չէր երևում։ Ցխրութեան մի նշոյլ անգամ չէր կարելի տեսնել նրա զայրացած դէմքի վրա։ Նրա սիրտը նոյն րոպէում լցված էր մի գաղտնի ատելութեամբ՝ ոչ դէպի այն գազանները, որ այրում էին, որ մորթում էին, այլ դէպի այն վախկոտները, որ ոչխարի նման թոյլ էին տալիս իրանց մորթել....

—Նայեցէք, նայեցէք, ասաց նա.—այսքան բազմութեան մէջ մի մարդ էլ չէք տեսնի, որ ձեռք բարձրացնէր իր սպանողի վրա.... Էլ դրանից աւելի ինչ կարող է լինել, որ չարժէր մարդու կատաղութիւնը, որ բորբոքէր մարդու վրէժխնդրութիւնը։—Տունը աչքի առջև այրում են, զաւակները կրակի մէջ խորովում են, կինը, աղջիկը քարշում տանում են.... Տղամարդը տեսնում է այդ բոլորը և ինքը ամենայն խոնարհութեամբ պարանոցը դէմ է անում թշնամու սրին.... Տօ, անխիղճ, դու էլ մարդ ես, դու էլ սպանիր, յետոյ մեռիր....

—Վարդան, դու միշտ այսպէս անգութ ես... նկատեց նրան ընկերներից մէկը։

Վարդանը ոչինչ չը պատասխանեց և հեռացաւ։ Կարծես, նրան խիստ ծանր էր նայել այն տեսարանին, որի մէջ տեսնում էր հայի ամօթալի պատկերը.... «Այդ ազգը պատուով մեռնել չը գիտէ»... մտածում էր նա։

Դրանցից փոքր ինչ հեռու, բերդի մի խուլ անկիւնում, մի ուրիշ խումբ հայ կամաւորների մէջ, անց էր կենում հետևեալ խօսակցութիւնը.

—Եթէ Պետրոսն էլ յետ չը դառնայ, այս գիշեր հինգ հոգի կը կորցնենք...

—Շատ ուշացաւ, երևի, խեղճ տղան...

—Ոչ, ականջ դրէք, այդ նրա սիգնալն է,—լըսում էք ագռաւի կռնչիւնը...

—Նա է, իջեցնենք թոկի սանդուղքը։

Սանդուղքը ցած թողեցին և քանի րոպէից յետոյ բերդի վերնապարսպի վրա յայտնվեցաւ մի երիտասարդ, բեռնաւորված մի ահագին տիկ ջրով։ Ընկերները օգնեցին ջրբերին և նա վեր եկաւ բերդի մէջ։ Բոլորը գրկեցին և նրա երեսը սփռեցին համբոյրներով։ Մէկը զարհուրելով յետ քաշվեց, և ասաց.

—Այդ ինչու է երեսդ թաց, Պետրոս։

Այդ միջոցին հրդեհի բոցերը աւելի բարձրանալով, լուսաւորեցին Պետրոսի ներկված դէմքը։

—Արիւն է հոսում... գոչեցին բոլորը։

—Վնաս չունի... պատասխանեց Պետրոսը ծիծաղելով,—քանի օր էր, որ երեսս չէի լուացել. այս գիշեր մի լաւ լուացվեցայ...

—Պետրոսը կարճ կերպով պատմեց, թէ հասնելով ջրի աղբիւրի մօտ, գտաւ այնտեղ մի քանի քուրդ պահապաններ, որոնք հսկում էին, չլինի թէ պաշարվածները, բերդից իջնելով, ջուր տանէին, նրանք յարձակվեցան իր վրա, և մինչև կարողացաւ բոլորի «ձայնը կտրել», ինքը գլխից վէրք ստացաւ։

—Ի՞նչ եղաւ Յանէսը, Թոմասը, Ադամը, Ներսօն, հարցրին նրանից։

—Գրո՜ղը տանէ նրանց, պատասխանեց Պետրոսը իր սովորական հեգնական եղանակով։—Կարծես, այդ անխիղճները մէկ մէկու խօսք էին տուել, որ հէնց այս գիշեր շնորք տանէին իրանց հանգուցեալ պապերի մօտ։ Մէկը պարսպի ներքև ընկած էր, երևի, հէնց ցած իջնելու միջոցին գընդակ էր կերել... միւսը կէս ճանապարհի վրա թաւալվում էր, խեղճը դեռ չէր հանգստացել... մէկը աղբիւրի մօտ գերանի նման անշարժ պառկած էր... բայց խեղճ Թոմասը, նրանից մի փոքր հեռու, կողքի վէրքը բռնած, անիծում էր քրդերին... իսկ ես նրա ջիգրը առեցի....

Այս չորս հայ երիտասարդները, որոնց մասին խօսում էր Պետրոսը, մինը միւսի ետևից ուղարկված էին ջուր բերելու, բայց և ոչ մէկը չը վերադարձաւ։ Այսպիսի դէպքեր այնքան յաճախ էին կրկնվում, որ մահը, սպանութիւնը դարձել էր նըրանց համար մի սովորական բան։ Այս պատճառով Պետրոսի պատմութիւնը մի առանձին տպաւորութիւն չը գործեց ընկերների վրա։ Նրանք մինչև անգամ չէին մտածում շուտով փաթաթել Պետրոսի գլխի վէրքը, որից արիւնը անդադար հոսում էր։ Ինքը Պետրոսն էլ չէր մտածում այդ մասին։

—Սատանան տանէ այդ քրդերին, շարունակեց նա,—կարծես, այդ անիրաւների աչքերը գայլի նման մթնումն էլ տեսնելիս լինեն։ Որ կողմից որ մի չնչին ձայն են լսում, իսկոյն գնդակը հասցնում են. տեսար, զոհը դողդողաց և գլորվեցաւ գետին...

Այսպէս խօսում էին խաւարի մէջ, յետոյ մտաբերեցին փաթաթել Պետրոսի գլխի վէրքը, և ապա վեր առնելով ջրի տիկը, որ պարունակում էր իր մէջ հազարաւոր անձինքների կեանքը, նրանք սկսեցին դիմել դէպի բերդի բակը։

—Տղերք, ասաց նրանցից մէկը,—Թուրքերին մի կաթիլ անգամ պէտք չէ տալ. հանաք բան չէ, այս գիշեր մենք չորս հոգի կորցրինք այս մի տիկ ջրի համար, բայց նրանցից ոչ մէկը չուզեց բերդից դուրս գալ։

—Ոչ, լաւ բան չէ, ասաց Պետրոսը,—պէտք է նրանց էլ տալ։

—Ի՞նչ վատ բան է, պատասխանեց առաջինը,—մի քանի որ առաջ նրանք էլ ջուր բերեցին, բայց գողի նման թագցրին և իրանք միայն խմեցին։

—Նրանք վատ վարվեցան, բայց մենք պէտք է ցոյց տանք, թէ ինչ բան է զինուորական եղբայրութիւնը։

Նրանք մտան զինուորանոցի բակը։

—Ջո՜ւր... ջո՜ւր... լսելի եղան ամեն կողմից ուրախութեան աղաղակներ, և բազմութիւնը հաւաքվեցաւ մեր երիտասարդների շուրջը։

Անկարելի է նկարագրել այն հոգեկան երկրանքը, այն կատաղի ուրախութիւնը, որով այդ ծարաւի բազմութիւնը դիմեց դէպի ջրի տիկը։ Բոլորը իրար խառնվեցան, և մինը միւսի գլխովն էր ուզում թռչել, որ առաջ ինքը խմէ։

—Մի հրապ վառեցէք և մեզ մի խանդարէք. ամենից բաժին կը հասնի, ասաց ջուրը շալակող երիտասարդը և տիկը դրեց գետին։

Վառեցին մի ջահ, որի դունատ-կապտագոյն լոյսը տարածվեցաւ խռովված, և ուրախութիւնից իրան կորցրած, բազմութեան վրա։

Հայ երիտասարդը առեց իր ձեռքը առաջի մի ամենափոքրիկ բաժակ և սկսեց նրանով բաժանել ջուրը։ Նա խիստ սաստիկ զգուելի հոտ ունէր, իսկ համը չափազանց անախորժ էր։ Մի քանիսը խմեցին և ոչինչ չը նկատեցին։ Մէկը բացականչեց։

—Այդ ինչ գոյն ունի ջուրը...

Տիգ. 10 կ., Ղանտիլեանց 20 կ., Բաղոյեան 20 կ., Քիւրքչեան 47 կ., Աւետիսեան Վահան 10 կ., Դաւթեան Տիգրան 2 կ., Մկրտչեան Մարտ. 15 կ., Յովակիմեանց Յով. 20 կ., Համբարձումեան 10 կ., Սերովբեան 5 կ., Անիսոնեան 10 կ., Խրթգեան 10 կ., Թէհմիզճեան 50 կ., Յարութիւնեան Դիմոնիկոս 9 կ., Բարսամեան 10 կ., Շիրինեան 5 կ., Տէր-Անդրէասեան Յակ. 10 կ., Պապոյեան Համազ. 10 կ., Ո՛ն 65 կ., Յարութիւնեանց Գալուստ 10 կ., Մկրտչեան Սիմէօն 7 կ., Մուրատեան Միսակ 10 կ., Զնկարեան 20 կ., Տէր-Յարութիւնեանց 5 կ., Մինասեան Յով. 10 կ., Սէլիկեան 20կ., Գևէնեան Լևոն 15 կ., Յակոբեան Մկրտիչ 10 կ., Ղազարոսեան Սպեր. 15 կ., Մարտիրոսեան Խաչ. 5 կ., Մարտիրոսեան Աւետիս 5 կ., Քացախեան 30 կ., Նիկողոսեան 20 կ., Մանէլեան 10 կ., Սողոմոնեան Յար. 10 կ., Ղանաւոզեան Տիգ. 30 կ., Պողեան 40 կ., Ազնաւուրեան Աղէքս. 20 կ., Մուրատեան Համազասպ 15 կ.

Աշակերտք երրորդ դասարանի կարապետեան ուսումնարանի

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

«Тифл. Вѣстн» լրագիրը լսել է որ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ հիմնված հայոց գրքերի հրատարակիչ ընկերութեան կանօնագրութիւնը հաստատված է արդէն Մեծ Իշխան փոխարքայի հրամանով:

—

Մեզ խնդրում են տպել հետևեալը. «Թիֆլիսի Նորաշէն եկեղեցու Սուրբ Մարիամեան օրիորդաց ուսումնարանի հոգաբարձութիւնը, համաձայն 14-ին փետրվարի կայացած օրագրին, պատիւ ունի յայտնել իր խորին շնորհակալութիւնը Թիֆլիսի ժողովարանի (Собраніе) խորհրդարանին և ընդհանուր ժողովին տուացած երկու հարիւր լիսուն րուբլու համար, որ ժողովարանը ուղարկած էր Ս. Մարիամեան ուսումնարանի չքաւոր օրիորդաց պէտոյից համար այն ընդհանուր գումարից, որ նա որոշել էր բաժանել այս նպատակով ի յիշատակ իր քսան և հինգ ամեայ յոբէլեանի»:

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք ԹԻՖԼԻՍԻ Ս. Գայիանեան իգական դպրոցի վարչութիւնից հրատարակված «Յառաջամեակ Ս. Գայիանեան հայ օրիորդաց միջնակարգ ուսումնարանի» վերնագրով գրքոյկը: Դա Գայիանեան ուսումնարանի գոյութեան տաս տարվայ մանրամասն հաշիւ է, որ կարդացվեցաւ դպրոցի տաս տարվայ տարեդարձի կատարման օրը: Գրքի սկզբում կայ մի ֆոտոգրաֆիական պատկեր, որ ներկայացնում է ուսումնարանի շինութիւնը: Գիրքը տպված է անցեալ 1879 թվին, Յ. Մարտիրոսեանի տպարանում:

Քանի մի օր սրանից առաջ ուղարկեցինք 2000 րուբլ յօգուտ Վանի սովատանջների: Մնում էր խմբագրութեան մէջ 48 րուբլ: Այդ մնացորդից ծախսեցինք հեռագրի վրա 4 ր., ուրեմն մնում էր 44 ր.: Դորանից յետոյ հաւաքվեցաւ դարձեալ 1249 ր. 15 կ.: վերոյիշեալ 44 ր. հետ կանէ 1293 ր. 15 կ.: Այդ գումարից շաբաթ օր, փետրվարի 23-ին փոխադրեցինք հեռագրով «Սովեալների խնամող Կ. Պօլսի կենտրօնական մասնաժողովին» 1200 ր., մնում է ուրեմն մեզ մօտ 93 ր. 15 կ.:

—

«Մշակի» անցեալ տարվայ երկու վերջին պրէմիաները այս օրերս խաղացվեցան խմբագրութեան մէջ: Առաջինը (300 ր.) տարաւ № 2, Մելիք-Ալավերդեան Ախալքալաքում, իսկ երկրորդը (500 ր.) Թիֆլիսում № 179, Մնացական Սարգսեանց:

—

Նորերումս հրատարակվեցաւ Լօնդօնում անգլիական լեզուով մի գիրք հայերի վրա, որի հեղինակն է Ջեմս Կրիգ (James Creagh): Գրքի վերնագիրն է «Armenians koords and turks» (Հայերը, քիւրդերը և թիւրքերը) կամ «Հայաստանի անցեալը, ներկան և ապագան»:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

—

«Голосъ» լրագրի մէկ առաջնորդող յօդուածի մէջ կարդում ենք հետևեալը. Արևմտեան Եւրոպան ապրում է այժմ մի տեսակ լարված դրութեան մէջ: Ամբողջ Եւրոպան անհանգիստ հոգւով սպասում է մի տեսակ անորոշ անցքերի, որոնք նրա կարծիքով անխուսափելի են և որոնք վերջին աստիճանի գրգռում են եւրոպական հասարակութեան վերջին ծայրը յոգնած ջղերը: Այդ սպասող դրութիւնը այն աստիճանի է հասել, որ նրանք ամեն մի լուրի, որ մի փոքր համապատասխանում է իրանց մութը կերպով ունեցած երկիւղին, հաւատում են:

Եւրոպական հասարակութեան ոգու այս անբնական տրամադրութիւնը այնպէս պարզ և յայտնի կերպով հանդէս է գալիս, որ արևմտեան կառավարութիւնները անհրաժեշտ են համարում չէզոքացնել այդ երկիւղը իրանց պաշտօնական յայտարարութիւններով: Արևմուտքի բոլոր պաշտօնական տեղերից առատապէս միամտացնող յայտարարութիւններ են թափվում: Այդպիսի յայտարարութիւններով լիքն են գահական ճառերը, որոնք կարդացվում են պարլամենտի բացվելու ժամանակ, դրանց են նուիրվում պաշտօնական, կիսապաշտօնական և մինիստրութիւնների լրագիրների երկար յօդուածները: Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Աւստրո-Ունգարիայի, Իտալիայի և մինչև անգամ Անգլիայի կառավարութիւնները շտապում են յայտնել, որ իրանց ամենաջերմ ցանկութիւնն է—խաղաղութիւնը պահպանել և որ նրանք պատերազմի վրա մտածելուց շատ հեռու են:

Բայց արևմտեան Եւրոպայի հասարակութիւնը մեծ կասկածով է լսում բոլոր այս միամտացնող յայտարարութիւնները: Նա շարունակում է վախենալ նոր զինուորված կռուի սկսվելուց, թէպէտ և բոլորովին չէ կարող ասել, թէ ո՛ր երկրում կը սկսվի արդեօք այս կռիւը և թէ սպասվող կռիւը ինչ աստիճանի մեծ կը լինի:

Այս բանի վրա չը պէտք է զարմանալ: Ամեն տեղից լուրեր են հասնում նոր զինուորվելու մասին, զօրքերի կենտրօնացնելու մասին հարևան պետութիւնների սահմանների վրա: Ամեն տեղ խօսվում է կաբինէտների մէջ եղած անհամաձայնութիւնների մասին, և կառավարութիւնների մէջ եղած լարված յարաբերութիւնների վերաբերութեամբ, և թէպէտ մինչև այժմ ոչինչ դրական փաստերով չեն հաստատվում այս լուրերը և խօսակցութիւնները, բայց այդ բաներին ամենքը հաւատում են:

Նուտով չի վերջանայ այդ նեղված դրութիւնը: Նրա արտադրող պատճառները նրանցից չեն, որոնց կարելի լինի շուտ անցողական անուանել:

Գերմանիան կասկածով է նայում և չէ հաւատում Ֆրանսիայի խաղաղասիրութեանը, Աւստրո-Ունգարիան նոյնպէս կասկածով է նայում իտալական կառավարութեան «Italia-Irredenta» ընկերութեան ագիտացիայի մէջ բոլորովին չը մասնակցելու վրա, մի խօսքով սրանք այնպիսի զգացմունքներ են, որոնք ըստեղծվել են վերջին տաս տարիների եւրոպական պատմութեան անցքերից: Մի և նոյնը կարելի է ասել և անգլիական պահպանողականների հակառուսական տրամադրութեան վերաբերութեամբ, որոնք ներացած են Բերլինի դաշնադրութեան անսպասելի հետևանքներով, որ յերևան են եկել Միջին-Ասիայում:

Եւրոպայում վերջին ժամանակներում այնքան վառվող նիւթեր են հաւաքվել, որոնց շնորհիւ մէկ շարք միջազգային անհամաձայնութիւնների կարելի կը լինի սպասել:

Եւրոպան, ի հարկէ, առաջին անգամը չէ, որ գտնվում է այդպիսի հանգամանքներում: Կարելի է մինչև անգամ ասել, որ 1848 թվից նա նրանցից չէ դուրս եկել. բայց, այնու ամենայնիւ, դեռ ևս նա երբէք այդպէս անհանգիստ չէ եղած խաղաղութիւնը պահպանել կարողանալու վերաբերութեամբ, որը ամենքը ցանկանում են, բայց որին այնու ամենայնիւ ոչ ոք չէ հաւատում: Այժմեան գործերի դրութիւնը նշանաւոր է նրանով, որ կառավարութիւնները միմեանց կասկածով են նայում և չը կայ նրանց մէջ ընդհանուր միջազգային շահեր: Արևմուտքը լըկսեց զինուորված բանակների խմբերին նմանվել, որոնք միշտ պատրաստ են մէկը միւսի դէմ գործելու: Այդպիսի անտանելի լարված դրութեան վերջ դնել կարող է դիպլօմատիան, բայց այժմեան դիպլօմատիային առաջնորդում են երկու մարդիկ, կոմս Բիկօնսֆիլդ և իշխան Բիսմարկ, որոնք Եւրոպայի խաղաղացնողների և հանգստացողների դեր չեն կամենում կատարել:

Եւ ոչ ոք չը գիտէ թէ այս երբ կը վերջանայ: Մանր ժամանակ է:

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 22 փետրվարի: Այսօր առաւօտեան 11 ժամի զինուորական դատարանի վճռի համաձայն, Սէմեօնովսկի հրապարակի վրա կախեցին կոմս Լօրիս-Մէլիքովի կեանքին սպառնացող եղեռնագործին:

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 22 փետրվարի: Պետական բանկի 5°/₀ տոմսակն առաջին շրջանի արժէ 94 ր., երկրորդ 93³/₈ ր., երրորդ 93 ր. 50 կ., չորրորդ 93 ր., ներքին 5°/₀ առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 226 ր. 25 կ., երկրորդ 226 ր. 50 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակն արժէ 90¹/₈ ր., երկրորդ 90 ր., երրորդ 90¹/₈ ր., ոսկի—7 ր. 78 կ.: Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ 25,25 պէնս, ռուսաց 100 րուբլ Բերլինի վրա արժէ 227 մարկ 25 պֆ., Համբուրգի վրա—215 մարկ 50 պֆէնինգ. Փարիզի վրա—265 ֆրանկ 75 սանտիմ: Բորսայի տրամադրութիւնը խաղաղ է:

ՓԱՐԻԶ, 24 փետրվարի (7 մարտի): Մինիստրների խորհուրդը, արդարութեան մինիստր Կազօի եզրակացութեան համեմատ, վճռեց չը յանձնել ռուսաց կառավարութեանը Գարտմանին և այդ վճռի մասին յայտնեց ռուսաց դեսպան իշխան Օրլովին:

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

—Խմի՛ր, խօսեց Պետրոսը, որ այնտեղ կանգնած էր.—քրդերը հիմայ ջուրը այսպէս ներկած են տալիս մեզ…

—Ինչպէս ներկած… ձայն տուեցին ամեն կողմից:

—Ներկում են մեր արիւնով… դուք մի տեսնէք, թէ քանի գլխակներ էին ընկած այն աղբիւրի մէջ, որտեղից ես գողացայ այդ ջուրը:

Բազմութիւնը սոսկաց, բայց դարձեալ ուշադրութիւն չը դարձնելով, խմեց պղտոր կարմրագոյն հեղուկը, որի մէջ թափված էր այնքան մարդկային արիւն… որի մէջ լուծված էին այնքան մարդկային մարմիններ…. Մէկը մինչև անգամ իրան թոյլ տուեց ասել մի այսպիսի բարբարոսական սրախօսութիւն.

—Դա շատ լաւ է… ջուրը կը պարարտանայ և աւելի ուժ կը տայ…

Ուրախացած զինուորների կատակները շուտով ընդհատվեցան: Թնդանօթների խուլ որոտը կրկին լսելի եղաւ հեռուից, և կրկին ռումբերը սկսեցին մռնչելով սլանալ բերդի վրայից: Նրանցից մէկը ընկաւ զինուորներից մի փոքր հեռու, և պայթելով, տարածեց դէպի ամեն կողմ իր մահաբեր հարուածները….

Այդ միջոցին ամրոցի սենեակներից մէկի մէջ, ուր մի ժամանակ կենում էր օսմանցի բերդապահը, այժմ ռուս բերդապահը, Ըշտոկվիչը, մի քանի օֆիցերների հետ կազմել էին զինուորական խորհուրդ: Խորհրդին մասնակցում էին հայ և թուրք միլիցիայի գլխաւորները: Փոքրիկ սեղանի վրա վառվում էր լամպայ և աղօտ կերպով լուսաւորում էր նրանց տխուր և բազմահոգ դէմքերը:

Վերջին օրերում անդադար նամակներ էին ըստացվում թշնամի բանակից, որոնցմով յայտնում էին անձնատուր լինել: Նամակները գրում էր ռուսաց հին ոսոխը, երևելի Շամիլի որդի գէներալ-լէյտենանտ Շամիլը, որ այժմ թշնամու բանակի մէջն էր գտնվում և նորին մեծութեան սուլթանի սվիտայի համհարզ էր: Վերջին նամակը լի էր սպառնալիքներով և խոստումներով: Զինուորական խորհրդի առարկան այդ նամակն էր. մտածում էին, թէ ինչ պէտք է պատասխանել:

—Անձնատուր չենք լինի, խօսեց բերդապահը,—քանի որ դեռ կենդանի ենք:

—Եթէ մի քանի օր ևս կը տևէ պաշարումը, մեզ անհնարին կը լինի դիմանալ, խօսեց մի օֆիցեր:

—Մեր դրութիւնը հէնց այս օրից անտանելի է, խօսեց մի ուրիշը,—ոչ ուտելու հաց ունենք և ոչ կռւելու պատրաստութիւն:—Զը գիտեմ ինչու այդ յիմար քրդերը միանգամով վրա չեն տալիս. ինչով կարող ենք պաշտպանվել, աւելացրեց նա մի փոքր վրդովված ձայնով:

—Այո, շատ անխոհեմ վարվեցանք… ասաց մի այլ օֆիցեր:

—Անցեալը ուղղել չենք կարող, խօսենք ներկայի վրա, նկատեց բերդապահը, որ նախագահում էր խորհրդին, և զինուորական օրէնքի համեմատ, պաշարման ժամանակ էր բոլորի բարձրագոյն հրամանատարը, խիստ ընդարձակ իրաւունքներով:

—Անձնատուր չենք լինի, քանի դեռ կենդանի ենք, կրկնեց նա իր առաջին խօսքը:

—Եթէ դրսից մեզ օգնութիւն չը հասնէ, կորած ենք, պատասխանեց մի խան, որ թուրք կամաւորների գլխաւորն էր:

—Օգնութիւն սպասելու զօրութիւն չէ մնացել, խօսեց մի բեգ.—իմ կարծիքով, պէտք է բաց անել բերդի դռները, պատառել մեզ շրջապատող թշնամու շղթան և անցկենալ. կամ կը յաջողվի մեզ ազատվել, կամ կընկնենք թշնամու ձեռքը:

—Վերջինը աւելի հաւանական է, պատասխանեց հայ կամաւորների գլխաւորը,—բայց հետևանքը սարսափելի կը լինի: Այս բերդը այժմ, գոնէ որպէս պատնէշ, պահում է օսմանցի զօրքերի առաջ գնալը. երբ սրան կորցնենք, այն ժամանակ բաց կանենք Սմալու փաշայի բաշիբօզուկների ճանապարհը, և նրանք մի քանի օրվայ մէջ անարգել կերպով կը տիրեն Երևանը, Նախիջևանը և գուցէ շատ հեռու կը գնան: Տեղային մահմետականութիւնը, որքան ինձ յայտնի է, անհամբեր սպասում է այդ ինքնակոչ հիւրերին. իսկ քրիստոնեայ հայերի ձեռքում զէնք չը կայ: Մեր երկիրը պահպանելու համար խիստ աննշան թւով զօրք է թողած, որովհետև մեր գլխաւոր ուժերը այժմ կենտրօնացած են Ղարսի մօտակայքում: Մինչև նրանց հասնելը, օսմանցիք ամեն ինչ ոչնչացրած կը լինեն:

Հայ ատրճանաւորի խօսքերը գրգռեցին թուրք խանի բարկութիւնը, և նա խօսեց խռովված կերպով.

—Դուք մահմետականների մասին կասկած էք յայտնում:

—Իմ կասկածը անտեղի չէ, որովհետև ինձ յայտնի են փաստեր, որ հաստատում են ասածս: Հէնց այս բոլէխ մեզ պաշարող քրդերի թւում գտնվում են շատ գիլանցիներ, որոնք պատերազմից առաջ ռուսաց հպատակներ էին: Իսկ Նախիջևանի կողմերում մի ցնորված մօլլայ ամեն գիշեր երազներ է տեսնում, թէ շուտով իսլամը կը տիրէ այդ երկրին:

Նախագահը դադարեցրուց վիճաբանութիւնը, ասելով.

—Պէտք է սպասել և մինչև վերջին շունչը ընդդիմադրել: Ես յուսով եմ, որ շուտով օգնութիւն կը ստանանք: Գէներալ Տէր-Ղուկասովը շատ հեռու չէ մեզանից: Նա հէնց որ իմացաւ մեր դրութիւնը, կը շտապէ Բայազէդը ազատելու: Միայն պէտք է շուտով նրան իմացում տալ:

—Ի՞նչ միջոցով, հարցրին նրանից:

—Նամակով, պատասխանեց նա:

—Ո՞վ կը տանէ:

—Կարծեմ, մեր այսքան բազմութեան մէջ կը գտնվի մի սիրտ ունեցող տղամարդ:

—Գիտենք թէ գտնվեցաւ, բայց ինչպէս կարող է անցկենալ. թշնամին մեր բոլոր կողմերը բռնել է:

—Կը փորձենք:

Խորհուրդը վճռեց նամակ գրել Տէր-Ղուկասովին, և քառորդ ժամից յետոյ բերդապահը, պատրաստ նամակը ձեռքին, միւսների հետ դուրս եկան խորհրդարանից:

Թմբուկի թեթև ձայնը հաւաքեց զինուորներին բերդի հրապարակի վրա: Բերդապահը բարձր ձայնով խօսեց.

—Տղերք, ձեզ յայտնի է մեր դրութիւնը, այդ մասին խօսելը աւելորդ է: Այժմ մեր յոյսը մնացել է Աստուծոյ վրա և նրա յաջողութեամբ դըրսից գալու օգնութեան վրա: Եթէ օգնութիւնը ուշացաւ, մենք կորած ենք: Ուրեմն պէտք է ըշտապենք մեր վիճակի մասին շուտով իմացում տալ, ուր որ հարկն է: Ահա այդ նամակը պէտք է հասցնել գէներալ Տէր-Ղուկասովին, որը մեզանից շատ հեռու չէ գտնվում: Նա այդ նամակը ստացածին պէս, կը շտապէ մեզ ազատելու: Հիմայ ո՞վ կը լինի ձեզանից այն քաջը, որ յանձն կառնէ կատարել այդ մեծ ծառայութիւնը,—թող մօտենայ և ընդունէ նամակը: Ես խոստանում եմ, որ նա կը ստանայ մի այնպիսի պարգև, որը վայել է մի անձնազոհ տղամարդի, որ այսքան բազմութեան ազատութեան պատճառ է լինելու:—Թող ձայն տայ, ով որ ցանկանում է տանել նամակը:

Տիրեց ընդհանուր լռութիւն և բազմութեան միջից ոչ մի ձայն լսելի չեղաւ:

—Կրկնում եմ, շարունակեց բերդապահը աւելի զգալի ձայնով,— որ այս նամակի հետ կապված է մեր ամենի փրկութիւնը. ո՞վ է ցանկանում վայելել այդ փառքը և մեր բոլորի ազատիչը լինել:

Դարձեալ ոչ մի ձայն լսելի չեղաւ:

—Միթէ ձեր մէջ չը կայ սիրտ ունեցող մի տղամարդ, կոչեց նա դողդոջուն ձայնով.—ո՞վ է յանձն առնում տանել նամակը:

—Ես, լսելի եղաւ բազմութեան միջից մի ձայն, և մի հայ երիտասարդ մօտեցաւ, ընդունեց նամակը:

Այս երիտասարդը Վարդանն էր. *)

(Կը շարունակվի)

---

*) Երիտասարդի անունը Սամփսոն էր, բայց ես իմ վէպի հերոսից ստեղծեցի մի առանձին տիպ. դրանով թէև փոքր ինչ շեղվեցայ պատմական ճշտութիւնից, բայց թող ներվի ինձ, եթէ ես իսկութիւնը մանաւորապէս զոհել եմ բանաստեղծական ազատութեանը: